

A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből

Bél Mátyás és a *Scriptores rerum Hungaricarum**

Bél Mátyást (1684–1749), a jeles történész-polihisztort 1744-ben felkérték, hogy egy készülő történeti forrásgyűjteményhez, a *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*hez előszót írjon.¹ Bél számára a felkérés kihívás és lehetőség volt egyszerre. Kihívás, mert a kiadvány összeállítói olyan magyar történeti forrásokat hoztak napvilágra, amelyek rendkívüli fontossággal bírtak, és elsőként Béltre hárult a feladat, hogy ezeket a kútfőket értelmezze, korukat, forrásaikat megállapítsa. Kihívás volt abból a szempontból is, hogy az új kútfők ismeretében – másrészt pedig a tudományág új eredményei, módszerei fényében – a történetírás honi fejlődéséről addig kialakított képet is át kellett értékelni, és az addigi kánont új szerzőkkel kellett gazdagítani. Lehetőség volt viszont számára arra nézve, hogy ismertethesse saját történészi elveit, s írás-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 A Bél személyével kapcsolatos irodalom 1984-ig: *Blažej Belák* [et al.]: Matej Bel 1684–1749. Výberová personálna bibliografia k 300. výročiu narodenia Mateja Bela. Matica Slovenska, Martin, 1984.; a frissebb irodalomra ld. *Tóth Gergely*: Bél Mátyás Notitiájának kritikai kiadása. Bél eredeti elképzelései és az új kiadás terve. Fons 15. (2008) 425–443. A Schwandtner által szerkesztett forrásgyűjtemény pontos címe: *Johannes Georgius Schwandtnerus*: Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini, partim ex Bibliotheca Augusta Vindobonensi eruti; partim antehac quidem editi, nunc vero ex rarissimis et optimis editionibus ab innumeris mendis vindicati [...] et cum amplissima praefatione Matthiae Belii [...] in hanc nitidissimam formam redacti. I–III. Krauss, Viennae, 1746–1748. A kiadványra és benne Bél szerepére ld. *Haan Lajos*: Bél Mátyás. MTA, Bp., 1879. 58–59.; *Hóman Bálint*: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században (1920). In: *Uő*: Történetírás és forráskritika. Szerk. Bárany Attila. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. (Historia Incognita I. 6.) I. 335–357., itt: 349.; *Uő*: A forráskutatás és a forráskritika története Magyarországon (1925). Uo. I. 363–408., itt: 380.; *Gárdonyi Albert*: A magyar történettudomány kezdetei. Protestáns Szemle 35. (1926) 361–372. (a *Scriptores*ben lévő, Bél által írt előszókat ismerteti, bár röviden és hiányosan, és tévedésektől sem mentesen); *Richard Marsina*: Matej Bel ako historik a editor. In: Matej Bel. Doba – život – dielo. Ed. Ján Tibenský. Slovenská Akadémia Vied, Bratislava, 1987. 238–246., itt: 242.; *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 3. kiad. Akadémiai, Bp., 1996. 148.; *Szabados György*: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidőszemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Balassi, Bp., 2006. 174–177.; *Tüskés Gábor–Knapp Éva*: A magyarországi neolatin irodalom kutatása a 18. században. In: *Knapp Éva–Tüskés Gábor*: Sedes Musarum. Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. (Csokonai Könyvtár 44.) 48–83.; *Erős Vilmos*: A XVI–XVIII. századi történetírás. (II.) Világosság (2009. ősz) 127–137., itt: 130.; *Tóth Gergely*: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete: a Collectio scriptorum Hungaricorum. Magyar Könyvszemle 127. (2011) 173–192.

ba foglalhassa, hogy szerintem milyen feladatok várnak a hazai historikusokra. Bél elvállalta a feladatot, s nemcsak az első, hanem a második és harmadik kötethez is ő írta az előszót. A pozsonyi tudós utolsó nagyszabású munkái ezek – összesen 96 fólió-lap a három előszó terjedelme –, de színvonalukban, jelentőségükben az életmű méltó lezárásának is tekinthetők.

A Scriptores keletkezése

Bél az első kötethez írt előszavában, illetve annak VII. fejezetében beszámol a *Scriptores* keletkezésének körülményeiről. Eszerint a bécsi könyvkiadó, Johann Paul Krauss² felfigyelt arra, hogy az addigi egyetlen nagy magyar vonatkozású történeti forrásgyűjtemény, a Bongars-féle, 1600-ban megjelent *Rerum Hungaricarum scriptores varii*³ hiánycikk lett, s ezért elhatározta újbóli kiadását. Az új edíciót azonban a kor követelményei szerint kívánta elkészíteni, vagyis szükségesnek tartotta a kötetben szereplő művek kritikai vizsgálatát, a kéziratos példányok felkutatását, a jegyzeteket, illetve ki is akarta egészíteni a gyűjteményt az időközben felbukkant fontosabb forrásokkal.⁴ Tervéhez, úgy tűnik, először Andreas Mohrt, 1731–1735 között a bécsi császári bibliotéka írnokát, később kancelláriai hivatalnokot kereste fel, ugyanis először ő jelentkezett levélben Bélnél valamikor 1744 nyarán, s kérte fel közreműködésre, tanácsadásra. Alighanem maga Mohr javasolta, hogy Bélt vonják be a munkába, ő ugyanis már korábbról ismerte a pozsonyi tudóst: többször közvetített Bél és Franz Jakob Herrgott Marquard udvari történetíró között.⁵ Mohr levele nem maradt fenn, csak Bél válaszelevele, amelyből kiderül, hogy ekkor még csupán Thuróczy (illetve vélhetően a Thuróczyt is tartalmazó Bongars-kiadás) újbóli kiadásáról volt szó. Bél a válaszában üdvözölte a vállalkozást, de jelezte, hogy hajlott kora miatt a munkában már nem tud részt venni, inkább csak tanácsokat

2 Johann Paul Krauss (1700 k.–1776) brünni, majd bécsi könyvkereskedő és könyvkiadó személyére ld. *David L. Paisey*: Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger 1701–1750. Harrassowitz, Wiesbaden, 1988. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen 26.) 143.; *Peter R. Frank-Johannes Frimmel*: Buchwesen in Wien 1750–1850. Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger. Harrassowitz, Wiesbaden, 2008. (Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich 4.) 105–106.

3 [*Jacques de Bongars*:] *Rerum Hungaricarum scriptores varii*. Marnius & Aubrius, Francofurti, 1600.

4 Ld. *Matthias Bel*: Praefatio ad Lectorem. In: *Schwandtnerus, J. G.*: i. m. (1. jz.) I. i–xxi., itt: v–vi. Fordítása: *Bél Mátyás*: Előszó. Ford., jegyz. Tóth Gergely. In: Magyarországi gondolkodók. 18. század. Bölcsészettudományok. I. Vál., szerk., utószó: Tüskés Gábor. Kortárs, Bp., 2010. (Magyar Remekírók. Új folyam) 666–685. (fordítás), 1007–1020. (jegyzetek), itt: 670–671.

5 A Bél és Mohr közötti korábbi levelezés darabjait ld. *Bél Mátyás* levelezése. Kiad. Szelestei N. László. Balassi, Bp., 1993. (Magyarországi tudósok levelezése 3.) nr. 647., 648., 652., 653., 654., 776., 783. Mohr személyére ld. *Josef Stummvoll*: Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek. Erster Teil. Die Hofbibliothek (1368–1922). Prachner, Wien, 1968. (Museion. Neue Folge II. 3/1.) 204., 227.; *Irene Kubiska*: Das Personal der kaiserlichen Hofbibliothek im Spiegel des Wiener Hofkalenders 1711–1740. Mitteilungen der Vereinigung Österreichischer Bibliothekarinnen & Bibliothekare 62. (2009) 3. sz. 7–24., itt: 18., 22.

adni.⁶ A nyári levélváltás után a pozsonyi tudós szeptemberben érdeklődött a munka előrehaladásáról.⁷ Válaszában Mohr előszó írására kérte őt, s egyben jelezte, hogy a tervezett kiadás második kötetében Brutus *Historiáját*, a *Syndromus rerum Turcico Pannonicarum* című (1627-ben megjelent) szöveggyűjteményt, valamint Tubero művét kívánja kiadni, távolabbi tervként pedig Bethlen Farkas nagy történeti munkáját, illetve Bél *Notitiáját* (a „historia a Te tantis curis conscripta” feltehetőleg erre utal), valamint ugyancsak Bél *Adparatusát*, immár a *Scriptores* részeként. Ugyanitt kilátásba helyezte, hogy Bél fiát, Bél Károly Andrást is közreműködésre, sőt szerkesztésre kéri.⁸ Bél viszonzválaszában elvállalta az előszó megírását, de jelezte: csak akkor hajlandó nekifogni, ha már kész van a kötet.⁹ Mohr 1744 novemberében engedélyt kért a császári könyvtár vezetőjétől Brutus *Historia Hungarica* című műve második kötetének lemásolására,¹⁰ tehát a Bélnek megírt terv szerint haladt előre a munkában. Ám ezután nincs több adat róla (esetleg meghalt): helyét Johann Georg Schwandtner vette át, aki már addig is részt vett a vállalkozásban.¹¹

Amit Bél a kiadó, Krauss motivációjáról ír – Bongars újbóli, bővített kiadása –, az kétségkívül igaz, de a vállalkozásnak felfedezhető egy másik mozgatórugója is. Sokatmondó tény ugyanis, hogy Krauss 1743-ban újból kiadta Hieronymus Pez nagy forrásgyűjteményét, a *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini* című munkát.¹² Már a két cím szinte pontos egyezéséből (különösen a *veteres ac genuini* azonossága szembeszökő) egyértelmű, hogy Krauss a magyar *Scriptores* ötleténél gyakorlatilag lemásolta a Pez-féle gyűjtemény címét és alapkoncepcióját, vagyis a középkori források összegyűjtését és kritikai kiadását. Csakhogy a magyar *Scriptores* eleve hátrányból indult. Hieronymus Pez, a melki bencés szerzetes testvérével, Bernharddal együtt hosszú évekig kutatta az ausztriai és bajorországi levéltárakat és könyvtárakat: a munka eredménye egy nagyobbreszt addig kiadatlan középkori forrásokból álló, terjedelmes gyűjtemény lett, amely megfelelt az úgynevezett maurista bencés kritikai történetírás követelményeinek.¹³ Ezzel szem-

6 Ld. Bél Mátyás levelét Andreas Mohrnak. Pozsony, 1744. jún. 25. In: Bél Mátyás levelezése i. m. (5. jz.) nr. 855. E levél ismeretében nem tartható Gárdonyi Albert ama feltételezése, miszerint Bél „jelentősebb szerepet vihetett a kiadvány megindításában”. *Gárdonyi A.*: i. m. (1. jz.) 362. Gárdonyi feltevése ellen szól az is, hogy Bél az I. kötet előszavának végén – érezhető nehezteléssel – megjegyzi: segített volna a kiadványban szereplő egyik szerző (Georg Wernher) művének kiadásában, „csak hogy későn értek el hozzánk ennek az egész vállalkozásnak a részletei”. *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xxi.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 685.

7 Ld. Bél levelét Mohrnak. Pozsony, 1744. szept. 21. Bél Mátyás levelezése i. m. (5. jz.) nr. 867.

8 Ld. Mohr levelét Bélnek. 1744. november eleje. Uo. nr. 868.

9 Uo. nr. 873.

10 *Stummvoll, J.*: i. m. (5. jz.) 227.

11 Így már ő másolta a kéziratokat is a császári könyvtárban, köztük Anonymust 1744 nyarán. Személyére bővebben ld. alább.

12 *Hieronymus Pez*: *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*. I–III. Krauss, Viennae, 1743–1745. (Az eredeti kiadás 1. és 2. kötete 1721-ben és 1725-ben Lipcsében, míg a 3. kötete 1745-ben Regensburgban jelent meg.)

13 Az ausztriai *Scriptores* keletkezésére, Melk és a mauristák kapcsolatára ld. *Pez, H.*: i. m. (12. jz.) I. vi–ix.; *Jan Niederkorn-Bruck–Meta Niederkorn-Bruck*: *Hochbarocke Geschichtsschreibung im Stift Melk*. In: 900 Jahre Benediktiner in Melk. Ausg. Ernst Bruckmüller. Stift Melk, Melk,

ben a „magyar” *Scriptores* csupán egyetlen gyűjteményre – a császári bibliotékára – támaszkodott, s arra is alig, hiszen csupán három olyan mű jelent meg (illetve lett felhasználva) benne, amely addig kiadatlan volt; nem előzte meg alapos kutatómunka, s bár Bél előszói, illetve közreműködése emelte a színvonalát, nemigen mérhető össze Pez művével. Ennek ellenére bizonyos, hogy a melki szerzetes nagy gyűjteménye adta Kraussnak az ötletet, s egyben a formai, tartalmi, műfaji kereteket.

Érdemes röviden szólni a „műfajról” is – mivel valóban műfajról van szó, mégpedig német műfajról, ahogyan azt Pez leszögezi műve legelején, de a korszak másik híres forráskiadója, Muratori is hangsúlyozza.¹⁴ A kora újkori német történettudomány egyik jól elkülöníthető ága volt a „birodalmi történetírás” (*Reichsgeschichte*), amely a német humanizmusban gyökerezett, s az ambíciós I. Miksa császár korában volt először jellemző.¹⁵ Tárja főként a középkor, vagyis a Német-római Birodalom középkori története volt, így a középkori források felé különös figyelemmel fordult. A 16. század második felében erősödött fel újra ez az irányzat: a Pfalzi Választófejedelemség és Heidelberg vonzáskörzetében – vagy éppen a pfalzi választó szolgálatában – számos olyan protestáns diplomata, jogász, történész dolgozott, akik a birodalom elbeszélő forrásait, krónikáit, genealógiáit, hivatalos iratait, birodalmi gyűlési határozatait stb. gyűjtötték és adták ki (például Schard, Reineck, Freher, Goldast). A harmincéves háború után újra népszerű lett az impérium történetének vizsgálata s középkori kútfőinek kiadása: ismét megjelentek a „birodalmi” (és kisebb részben tartományi jellegű) forráskiadások, a *Scriptores*ek, immár magasabb színvonalon, kritikai és tárgyi jegyzetekkel, előszókkal, Meibom, Schilter, később Mencke, Struve, Leibniz jóvoltából.¹⁶ Pez *Scriptorese* és a Schwandtner nevével fémjelzett szövegkiadás is egyértelműen ebbe a sorozatba illeszkedik bele, pontosabban a német *Scriptores*-műfaj újabb hajtásai, mind címük, mind felépítésük, mind az előszókban és másutt található egyértelmű utalások alapján.

Ami a felkért előszó-író, Bélt illeti, a bécsi kiadó és társai kétségkívül a legmegfelelőbb emberhez fordultak. Bizonyára tudták – Mohr biztosan –, hogy Bél még az 1730-as években elindított egy saját forráskiadvány-sorozatot, az *Adparatust*, amely magyar történeti kútfőket tartalmazott. Ennek előszavából kiderül, hogy a pozsonyi tudós kiválóan ismerte az egész német *Scriptores*-hagyományt, de

1989. 399–403.; Stephan Benz: Zwischen Tradition und Kritik. Katholische Geschichtsschreibung im barocken Heiligen Römischen Reich. Matthiesen, Husum, 2003. (Historische Studien 473.) 441–443., 465–466., 560–574.; Howard Louthan: Austria, the Habsburgs, and Historical Writing in Central Europe. In: The Oxford History of Historical Writing. Ed. Daniel Woolf. III. 1400–1800. Oxford University Press, Oxford, 2012. 302–323., itt: 317.

14 Pez, H.: i. m. (12. jz.) I. vi. Muratori megjegyzésére ld. Tóth G.: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. (1. jz.) 178.

15 Az I. Miksa alatt kibontakozó történeti kutatásokra, amelyek részben a császári reprezentációt szolgálták, ld. Louthan, H.: i. m. (13. jz.) 307–309.

16 Markus Völkel: German Historical Writing from the Reformation to the Enlightenment. In: The Oxford History i. m. (13. jz.) 324–346., itt: 329., 333., 336.; Tóth G.: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. (1. jz.) 177–179.

más nyugat-európai forráskiadásokat is, jelesen a Muratori-féle *Scriptores rerum Italicarum*ot, amelyet különösen nagyra tartott.¹⁷ Azt pedig maga Bél vallja meg a Mohrnak írt válaszlevelében – illetve a *Scriptores* első kötetének előszavában –, hogy valaha ő is tervezett egy nagyszabású magyar történeti forráskiadást, amelyet *Collectio scriptorum Hungaricorum* címen emlegetett. A kiadás vázlatát el is küldte a jeles német történésznek, Burkhard Gotthelf Struvének, aki megjelentette azt hatalmas bibliográfiájában, a *Bibliotheca historica selecta* című munkában. A tervezet vizsgálatából egyértelművé válik, hogy a Schwandtner-féle *Scriptores* második és harmadik kötetébe már jórészt azok a művek kerültek bele, amelyeket Bél is meg akart jelentetni korábban a *Collectióban* – vagyis egy idő után a kiadók már a pozsonyi tudóshoz fordultak ötletért, bizonyára azért, mert kifogytak a császári könyvtárban található magyar vonatkozású elbeszélő forrásokból.¹⁸

Az első kötet – miként Bél is jelezte – a Bongarsnál található műveket tartalmazta, de szerepelt benne Anonymus *Gesta Hungarorum*a, amely ekkor jelent meg először.¹⁹ A szenzációt keltő forrás mellett elsikkadni látszik az a tény, hogy a Thuróczy-krónika többek között az addig ismeretlen Képes Krónika és Budai Krónika szövegével összevetve látott napvilágot ugyanebben a kötetben.²⁰ A második kötetben főleg Vitéz János levelezésének kiadása volt az újdonság,²¹ azonkívül nyomtatott művek ismételt kiadásai szerepeltek e kötetben, leginkább a koronázás és a Szent Korona témakörében, szinte bizonyosan Bél elképzelései szerint.²² A harmadik kötet pedig egyértelműen az ő ötlete volt, hiszen a benne szereplő, Johannes Lucius által írt *De regno Dalmatiae*t már korábban is ki szerette volna adni.²³ Az 1748-ban megjelent harmadik kötet bevezetőjében Bél utalt arra, hogy a kiadás anyagilag nem váltotta be Krauss reményeit – ezért is kérte a pozsonyi tudós olyan sürgetően honfitársait, hogy támogassák a vállalkozást.²⁴ A sorozat bizonyára a pénzhiány miatt, de még inkább Bél 1749-ben bekövetkezett halála következtében szakadt meg; Bél ugyanis, mint utaltam rá, a második és harmadik kötet készítésénél már érzékelhetően kezdeményezői, majdhogynem szerkesztői szerepet vitt, így az ő személye is bizonyosan hiányzott a folytatáshoz.

Röviden szólni kell a kötet többi munkatársáról. A legfontosabbról, Johann Georg von Schwandtnerről (Schwandner; 1711–1791) elég keveset tudunk, de az

17 Ld. Tóth G.: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. (1. jz.) 177–180.

18 Minderre ld. uo. Bél kiadással kapcsolatos terveire még ld. Bél Mátyás levelezése i. m. (5. jz.) nr. 801., 803.

19 Ld. Schwandtnerus, J. G.: i. m. (1. jz.) I. 1–38.

20 Uo. I. 39–291.

21 Uo. II. 1–106.

22 Ld. Tóth G.: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. (1. jz.) 176–177., 181–182., 188–189.

23 Ld. Schwandtnerus, J. G.: i. m. (1. jz.) III. 1–465. Eredeti kiadása: Johannes Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Blaeu, Amstelaedami, 1666. Bél Lucius munkájának kiegészítését célzó adatgyűjtéséről, kiadási terveiről ld. Tóth G.: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. (1. jz.) 185., 187., 189–190.

24 Matthias Belius: Lectori benevolo s. p. d. Matthias Belius [Praefatio]. In: Schwandtnerus, J. G.: i. m. (1. jz.) III. i–xlii., itt: xxxix–xli.

szinte biztos, hogy nem volt Bél Mátyás „tanítványa”²⁵ – sem valóságosan, sem képletesen. Hogy Bél keze alatt (Besztercebányán vagy Pozsonyban) tanult volna, az kronológiai és földrajzi okok miatt kizárható (a felső-ausztriai Schwandtner 1711-ben született, Bél pedig 1719-ben a pozsonyi evangélikus iskola rektori tisztét felváltotta a lelkészi állással), s arról sincs adat, hogy a kiadvány megjelenése előtt bármilyen kapcsolatban lettek volna. Schwandtner ügyvédi pályára ment, majd egy tábornok titkára lett, s vele többek között Magyarországra is elutazott. Később udvari ágens, majd 1783-ban a császári könyvtár első őrre lett.²⁶ Kérdés, hogy korábban volt-e valami kapcsolata a bibliotékával: erre nem találtunk nyomot. Bél Mátyás Schwandtnt „művelt, a magyar történelmet szerető és azt ismerő ember”-nek nevezte, tehát kimondottan jó véleménnyel volt róla.²⁷ Ezenkívül Bél az előszavaiban többször említi Schwandtner közreműködésének jellegét egy-egy mű kapcsán, illetve a kiadásban néhány mű elején külön meg van említve a neve. Eme adatok szerint bizonyosan ő másolta le Anonymust 1744 nyarán, s később ő rendezte sajtó alá;²⁸ ugyancsak ő javította és gondozta Thuróczy krónikáját;²⁹ ezenkívül egyértelműen hozzá köthető Ransanus, Johannes Pistorius Niddanus, Martinus Broniovius, Georg Wernher, Tubero és Lucius műveinek, illetve a Vitéz-levelezésnek az emendálása, gondozása.³⁰ De a lista nem teljes. Bél egyéb megjegyzéseiből és abból a tényből, hogy

25 Ez áll hibásan több fontos szakmunkában is. Ld. *Hóman B.*: A forráskutatás i. m. (1. jz.) 380.; *Kosáry D.*: i. m. (1. jz.) 148. stb.

26 *Ignaz Franz Edler von Mosel*: Geschichte der Kaiserl. Königl. Hofbibliothek zu Wien. Beck, Wien, 1835. 167.; *Stummvoll, J.*: i. m. (5. jz.) 297.; *Szabados György*: Schwandtner, Johann Georg von. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. Főszerk. Kőszeghy Péter. Szerk. Tamás Zsuzsanna. I–XIII. Balassi, Bp., 2003–2012. (= MAMÜL) X. 265–267.

27 Ld. *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) vi.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 670.

28 Ld. *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) vi., xi.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 671., 676.; *Schwandtner, J. G.*: i. m. (1. jz.) I. 1. Amint a fentiekből is nyilvánvaló, téves az az állítás, miszerint Bél gondozta volna Anonymus művének szövegét. Vö. *Szabados Gy.*: A magyar történelem kezdeteiről i. m. (1. jz.) 174. A levélben, amelyre ez a feltevés épül, csupán arról ad hírt Bél, hogy készül (*parari*) az új Thuróczy-kiadás egy bécsi tudós „társaság” jóvoltából, amely kiadás össze lett vetve egy 1358-ban készített kódexszel (vagyis a Képes Krónikával), s amely úgy fog megjelenni, hogy I. Béla jegyzőjének a hét vezérről szóló históriájával, azaz Anonymus művével lesz kiegészítve. Ld. Bél Mátyás levelezése (5. jz.) i. m. nr. 874.

29 Ld. *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xii., xiii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 677., 678.; *Schwandtner, J. G.*: i. m. (1. jz.) I. 39. Tévesen tulajdonítja azonban Schwandtnernek Szelestei N. László azt a levelet, amelyből Bél idéz a Mohrnak írt válaszlevelében. Ld. Bél Mátyás levelezése (5. jz.) i. m. nr. 855.: 1., illetve (az idézet alapján külön tételként feltüntetve) nr. 853. Az idézett levélrészlet szerzője a Thuróczy-krónika és a Budai Krónika együttes, két hasámban való kiadását tervezte, s erről számolt be Bélnek. Bél az illetőt a Mohrnak írt levélben „Hungarus”-nak nevezi, ami a felső-ausztriai Schwandtnerrel aligha mondható el; emellett a *Scriptores* első kötetének előszavában egyebek mellett éppen e meg nem nevezett magyar „barátjának” kiadási tervével indokolja azt, hogy miért nem adják ki a Budai Krónikát a *Scriptores*ben (ld. *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. [4. jz.] xvii.; *Bél M.*: Előszó i. m. [4. jz.] 681.), amely állítás végérvényesen kizárja, hogy itt Schwandtnerrel lenne szó.

30 Adatok Schwandtner közreműködésére szerzők szerint: Ransanus: *Schwandtner, J. G.*: i. m. (1. jz.) I. xxi/a, 322. – Pistorius: uo. 757.; *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xx.; *Bél M.*: Előszó i. m.

a kiadás Schwandtner nevét viseli, egyértelműnek látszik, hogy mindenhol őt kell tekinteni a szöveg gondozójának, ahol nincs más feltüntetve³¹ – ahol pedig külön jelölte a nevét egy-egy mű elején, ott arról lehet szó, hogy annál a bizonyos műnél fontosnak tartotta kiemelni a saját szöveggondozói munkáját. Bél is bizonyára akkor említette meg egy-egy mű kiadásánál Schwandtner szerepét, amikor külön hangsúlyozni kívánta azt.

Schwandtneren kívül még Bél fia, Bél Károly András³² vett részt nagyobb mértékben a szövegek gondozásában, aki három mű – Zermegh János kortörténete, Révay Péter *Commentarius*a és Jakob Pfiaczevich horvát jezsuita atya munkájának egy része – kiadásában vállalt fontos szerepet. Mint láttuk, Bél Károly Andrást már Mohr is be akarta vonni a munkába – és úgy látszik, hogy atyja is számított rá. Megjegyzései alapján ugyanis világos, hogy Zermegh és Révay műveinek gondozásán eredetileg ő, Bél Mátyás kezdett el dolgozni, de aztán átadta a fiának a munkát.³³ Végül a közreműködők között meg kell még említeni Schmeizel Mártont, a jeles történészt és statisztikust is, aki hozzájárult a magyar koronaékszerekről és koronázásról szóló 1713. évi művének újbóli közléséhez, sőt a második kiadás alkalmából kiegészítette és javította is a saját munkáját.³⁴

(4. jz.) 685. – Broniovius, Wernher: *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xx–xxi.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 685. – Tubero: Lectori erudito s. p. d. Matthias Belius [Praefatio]. In: *Schwandtnerus, J. G.*: i. m. (1. jz.) II. i–xxxiii., itt xxxii. – Lucius: *Belius, M.*: Praefatio III. i. m. (24. jz.) xli–xlii.; *Schwandtnerus, J. G.*: i. m. (1. jz.) III. 1., 474. – Vitéz-levelezés: *Belius, M.*: Praefatio II. i. m. (30. jz.) vii., xxxii.; *Schwandtnerus, J. G.*: i. m. (1. jz.) II. 1.

31 Bél erre vonatkozó megjegyzését ld. *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xviii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 682. Megjegyzendő, hogy itt Bél megemlíti „egyéb munkatársakat” is, bár ezek bizonyára nem voltak jelentősek, ha még a nevük sem tűnik fel a műben. Schwandtner szerepére még ld. *Belius, M.*: Praefatio II. i. m. (30. jz.) xxxii–xxxiii.; *Uő.*: Praefatio III. i. m. (24. jz.) xli–xlii.

32 Személyével sem a honi, sem a külföldi szakirodalom nem foglalkozott komolyabban, holott történészi munkássága jelentős. Összefoglalóan legújabban róla ld. *Tamás Zsuzsanna*: Bél Károly András. In: MAMŰL I. 327.

33 Zermegh munkáját Bél ki akarta adni az *Adparatus*ban, de aztán értesült arról, hogy Krauss is bele kívánja helyezni a *Scriptores* második kötetébe. Bél a kezdeti tiltakozás után engedett, és elküldte a kiadónak saját, „némileg gondozott” és jegyzetelt Zermegh-kéziratát, de egyben azt is kikötötte, hogy fia folytassa a munkát, aki aztán további jegyzeteket írt hozzá. *Belius, M.*: Praefatio II. i. m. (30. jz.) xvi–xvii., xxxiii.; *Schwandtnerus, J. G.*: i. m. (1. jz.) II. 382. Révay Péter *Commentarius*ához eredetileg ugyancsak az idősebb Bél kapott fontos adalékokat – Révay saját kezű kiegészítéseit – egy ismerőstől, de a kiadást és szöveggondozást hasonlóképpen a fiára bízta rá. Ld. *Schwandtnerus, J. G.*: i. m. (1. jz.) II. 416. A megtalált Révay-kiegészítésekre ld. *Tóth G.*: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. (1. jz.) 181–182. Az viszont már Bél Károly András ötlete volt, hogy Pfiaczevich világföldrajzának egyes vonatkozó részei (a Horvátországról, Dalmáciáról stb. szóló részek) bekerüljenek a harmadik, „dalmát” kötetbe. Ld. *Belius, M.*: Praefatio III. i. m. (24. jz.) xxxviii.; *Schwandtnerus, J. G.*: i. m. (1. jz.) III. 1., 474.

34 Ld. *Belius, M.*: Praefatio II. i. m. (30. jz.) xxi–xxii.; *Schwandtnerus, J. G.*: i. m. (1. jz.) II. 486. Schmeizelre legújabban, további bőséges irodalommal ld. *Verók Attila*: Schmeizel, Martin. In: MAMŰL X. 254–256.

Anonymus, Képes Krónika, Budai Krónika – Bél az újonnan előkerült forrásokról

Az első kötet előszavának készítésekor Bél számára kétségkívül Anonymus munkájának elemzése jelentette a legnagyobb feladatot. A pozsonyi tudós gyorsan belátta, hogy rendkívül fontos munkáról van szó: jellemző, hogy hajlott kora ellenére országleíró művének, a *Notitiának* hat, megjelenés előtt álló vármegyeleírásába beleírta a geszta vonatkozó adatait, vagyis fontosnak tartotta, hogy a *Notitia* még ki nem nyomtatott részei a középkori kútfővel gazdagodva jelenjenek meg. Különösen a középkori helynévanyag ragadta meg a figyelmét, illetve az Anonymusnál szereplő helynevek megfeleltetésének a lehetősége. Így például Fejér vármegye leírásában helyesen azonosította a P. mester által említett „campus putei salsi”-t Sós-kút faluval, Csongrád vármegye leírásában pedig felhívta a figyelmet a névadó vár és város előfordulására a középkori kútfőben (*Surungrad*).³⁵ Ezzel ő Anonymus első felhasználója, egyben első értelmezője is. Sőt alighanem az ő kezdeményezése, de legalábbis biztatása áll egykori tanítványának és munkatársának, a pozsonyi evangélikus gimnázium akkori rektorának, Tomka Szászky Jánosnak a vállalkozása mögött, aki 1750–1751-ben magyar történelmi atlaszt állított össze, s abban a honfoglalás előtti, illetve honfoglalás kori térképeket többek között Anonymus műve alapján készítette el.³⁶

Bél Mátyás Anonymusról szóló fejtegetései kapcsán a kutatás leginkább a szöveg elején szereplő „P dictus” *Praedictus*nak való hibás értelmezését szokta emlegetni, illetve felrója neki, hogy bizonytalankodott az Anonymus által említett Béla király kilétével kapcsolatban.³⁷ Én ezzel szemben úgy látom, hogy a jeles polihisztor igen sok helytálló észrevételt tett. Az még a legkevesebb, hogy a szerző

35 Az említett anonymusi szöveghelyek, illetve a rájuk való hivatkozások Bélnél: Sós-kút: Anonymus 50. fej., ill. *Matthias Bel*: Descriptio Comitatus Alba-Regalensis [...]. (Kézirat.) Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (= EFK) Hist. I. c. 170. A szövegrész hiányos fordítása (Bél jegyzeteit egyszerűen elhagyták vagy lerövidítették): *Bél Mátyás*: Fejér vármegye leírása. Ford., bev. Prokopp Gyula. Fejér megyei történeti évkönyv 11. (1977) 83–117., itt: 111.; Csongrád: Anonymus 40. fej., ill. [*Matthias Bel*:] Comitatus Csongradiensis. (Kézirat.) EFK Hist. I. v. p. 95. A vármegyeleírás fordítói sajnos nem a kései másolatot használták – amely tartalmazta Bél eme bejegyzését –, hanem egy korai példányt. Így a fordításban hiába keressük az Anonymusra vonatkozó szavakat. Ld. *Bél Mátyás*: Csongrád és Csanád megye leírása. S. a. r., tanulm., jegyz. Zombori István. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (1980–81) 2. sz. 44., 162. Még ld. *Tóth Gergely*: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése. I–II. Doktori disszertáció. Bp., ELTE BTK, 2007. II. 282–286., különösen: 286.*

36 Ld. *Tóth Gergely*: Tomka Szászky János történelmi térképeinek forrásai. In: *Tomka Szászky János*: Magyarország első történelmi atlasza. Közread. Tóth Gergely–Török Enikő. Képzőművészeti, Bp., 2004. 9–13., itt: 9–11.

37 A P. dictusszal kapcsolatos megjegyzést ld. *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) viii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 673. Csapodi Csaba méltatlanul keveset foglalkozott Bél fejtegetéseivel az Anonymus-historiográfiával foglalkozó munkájában, s csupán egy-két jelentéktelenebb részletet ragadott ki belőle. Vö. *Csapodi Csaba*: Az Anonymus-kérdés története. Magvető, Bp., 1978. (Gyorsuló Idő) 16. A Csapodi óta megjelent Anonymus-szakirodalomra ld. *Thoroczkay Gábor*: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993). I–II. Fons 1. (1994) 93–149., 2.

papi mivoltára rájött; amikor azt vizsgálta, hogy melyik Béla király jegyzője volt a szerző, akkor a kutatást jócskán megelőzve, szinte tudattalanul felfigyelt arra, hogy a műben olyan földrajzi nevek – például Halics és Lodóméria (Vlagyimir) – találhatók, amelyek a 11. században, azaz I. Béla korában „még nem voltak ennyire közismertek”.³⁸ Vagyis Bél ráértett a műben fellelhető számos anakronizmus egyikére. Helyes az az észrevétele, miszerint a Névtelen felhasználta a korábbi magyar történeti forrásokat, mivel műve egyezéseket mutat a krónikás hagyománnyal.³⁹ Arra is jól érzett rá, hogy Anonymus beépített művébe bizonyos családi, nemzeti hagyományokat – igaz, Bél „nemesi magánnaplót” vizionál.⁴⁰ Bár Bél egyelőre hitelt ad Anonymus adatainak, kissé meglepve tapasztalja, hogy a geszta honfoglalásról szóló adatai nincsenek benne egyetlen külföldi forrásban sem – ez szintén igen jó meglátás, amivel a pozsonyi tudós mintegy előkészíti az Anonymus hitelességével szemben később felmerülő súlyos kételyeket.⁴¹ Profetikus Bél záró gondolata P. mester kapcsán, miszerint „a magyar tudósoknak lesz hol edzeni szellemüket ezentúl, ha bátran és szorgalmasan hozzálátnak szerzőnk alapos megisméréséhez és megértéséhez”.⁴²

A Képes Krónika előkerülése még nagyobb jelentőséggel bírt Bél számára, már ami a magyar történetírásról, annak kifejlődéséről alkotott elképzeléseit illeti. A kódex ismeretében ugyanis világossá vált számára, hogy Thuróczy krónikája nem eredeti alkotás, már ami a Nagy Lajos előtti részt illeti (Kükülleivel és a névtelen minoritával, illetve az azt követő szakasszal Bél nem foglalkozott), hanem egy korábbi mű szinte szó szerinti másolata.⁴³ Ennek a felfedezésnek, vagyis Thuróczy „tekintélyvesztésének” az élménye a továbbiakban – azaz a 2. és 3. kötet előszavában – meghatározó motívum lesz.

Bél biztos kézzel tárta fel a Schwandtnerék által megtalált kútfőket, s azoknak Thuróczy krónikájához való viszonyát, továbbá fontos észrevételeket tett a Thuróczy-krónikával kapcsolatosan – e téren is az alapokat tette le, csakúgy, mint Anonymusnál. Észrevette, hogy Thuróczy nem a befejezetlen Képes Krónikát használta, hanem a krónika valamely más szövegváltozatát; miután pedig

(1995) 117–173.; *Uő*: Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai. Historiográfiai áttekintés. Turul 72. (1999) 3–4. sz. 108–117.

38 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) vii–viii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 672–673. A mondott fejedelemségekre Anonymus művében ld. *Veszprémy László*: Utószó. In: *Anonymus: A magyarok cselekedetei. – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei*. Osiris, Bp., 2004. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.) 73–80., itt: 75.

39 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) ix–x.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 674–675. Anonymus műve és a középkori magyar történetírás közötti kapcsolódási pontokra újabban ld. *Kristó Gyula*: Magyar historiográfia. I. Történetírás a középkori Magyarországon. Osiris, Bp., 2002. (A történettudomány kézikönyve) 52.; *Veszprémy L.*: i. m. (38. jz.) 77.

40 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xi.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 676. Még ld. *Veszprémy L.*: i. m. (38. jz.) 76–77.

41 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xi.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 676. Anonymus modern kritikájára összefoglalólag ld. *Kristó Gy.*: i. m. (39. jz.) 55–56.; *Veszprémy L.*: i. m. (38. jz.) 76–78.

42 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 676–677.

43 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xii–xiii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 677–678.

megvizsgálta az 1488-ban megjelent krónika két kiadását, feltűnt neki, hogy az augsburgi (valójában az egyik augsburgi) kiadás „teljesebb” Bongars kiadásánál.⁴⁴ A Hess által nyomtatott Budai Krónikával kapcsolatban egy kicsit bizonytalankodott, de azt jól vette észre, hogy vannak benne többletek és hiányok a Képes Krónikához képest.⁴⁵ Ezek után felmerül a kérdés, hogy miért nem jelentették meg a két újonnan talált krónikát. Bél is tisztában volt a helyzet fonákságával, s mindkét kútfő esetében igyekezett erre a kérdésre magyarázatot adni. A valódi ok azonban egyszerű: Thuróczy tekintélye még túl nagy volt, így a Képes Krónika és a Budai Krónika ekkor még csupán – Bél szóhasználatával élve – *subsidia*, segédletek a Thuróczy-krónika szövegének minél pontosabb publikálásához.⁴⁶

Mindazonáltal Bél a frissen előkerült kútfőket is szigorú forráskritikának vetette alá. A Képes Krónika miniatúráiról – amelyeknek rézmetszet-másolatait a *Scriptores* kiadója Thuróczy szövegének megfelelő helyeire illesztett be – azt írja, hogy meg kell becsülni őket, mivel úgymond ama régi magyar korokhoz közelebb állnak, de mégsem tartja érdemesnek, hogy hosszabban foglalkozzon velük, „mert e festett képek igen sok kései jegyet viselnek magukon”.⁴⁷ Vagyis Bél igen jó érzékkel észrevette, hogy a képek nem feltétlenül tükrözik az adott kor ruházatát, fegyverzetét stb. (így az általa példának felhozott, a magyarok bevonulását ábrázoló kép sem).⁴⁸ Felfigyelt emellett arra, hogy a Képes Krónika szerzője korábbi krónikák használatára hivatkozik a bevezetőben, vagyis ezáltal még korábbra vezethető vissza a magyar történetírói hagyomány. Ám a 18. századi tudós bírálja Nagy Lajos kori elődjét, amiért e korábbi krónikákból csak szemezgetett, mert így az ő kompendiuma e régebbi munkák mellőzését, pusztulását okozta.⁴⁹ Bél számára nyilván az lett volna a helyes eljárás, ha a mű szerzője szorgalmasan lemásolja az általa használt régi krónikákat, lehetőleg több példányban. Ez a bírálat kísért a régi magyar történetírásról szóló sommás áttekintésében is az első kötet előszavában. A szokásos toposz mellett – miszerint a régi magyarok nem törődtek a történetírással, s feleslegesnek tartották – megjelenik az a gondolat, hogy ősünk arra a kevés írásos műre sem vigyáztak eléggé, ami született, hanem hagyták elkallódni.⁵⁰

Idekapcsolható az is, amit Vitéz János levelezésével kapcsolatban ír. Felrója ugyanis a hajdani esztergomi érseknek, hogy nem maga rendezte össze a leveleit, továbbá szégyenletesnek tartja, hogy – az összegyűjtést elvégző Ivanich Pál szerint – a levelek szétszóródva, olykor darabokban vagy gondatlanságból osszeta-

44 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xiv–xvi.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 678–681. A kérdésre ld. uo. 1017. (a jegyzeteknél).

45 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xvi–xvii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 681.

46 *Ld. Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 677.

47 „...sed his ut immoremur, non est operae pretium; eo quod referunt omnino picta ea signa permultum novitatis.” *Ld. Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xv.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 679.

48 A Bél által említett képet ld. *Schwandtnerus, J. G.*: i. m. (1. jz.) I. 80. A kérdésre legújabban ld. *Wehli Tünde*: A Képes Krónika könyvfestészeti szempontból. In: *Veszprémi László–Wehli Tünde–Hapák József*: A Képes Krónika könyve. Kossuth–Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2009. 37–43., különösen: 41., 43. A szóban forgó képre még ld. uo. 68–69.

49 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xii–xiii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 677.

50 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) i–ii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 666–667.

posva voltak fellelhetők a kancellárián. Bél szerint emiatt csak a levelek töredéke maradt ránk. Ekkora hanyagság láttán – folytatja – nem lehet csodálkozni, hogy ilyen soványkák a történeti ismereteink manapság.⁵¹

Végig ez a türelmetlenség, e bosszús hangnem tapasztalható a három előszóban. Ennek oka, hogy Bél látja, hova kellene eljutni, azaz hogy milyen messze vannak az olyan eszmények, mint Muratori forráskiadása – s nemcsak magas nívójuk miatt, hanem azért is, mert a magyar *Scriptores* alig-alig lehet valamivel megtölteni. „Nekünk ugyanis” – írja – „annyi hajótörés után, gyakran meg kell elégednünk a nyomorult roncsdarabokkal, amelyeket a hullámok között összeszedgetünk, míg más nemzeteknek gazdagon megrakott teherhajóik vannak. Vagyis nálunk össze kell gyűjteni bármilyen történelmi töredéket, míg a világ más részein még a leggazdagabb forráskiadásokat is közönyösen fogadják.”⁵²

Leszerepelt „duumvirek” – a történetírói kánon revíziója

Részben az előkerült forrásművek hatására, részben a modern történettudományos módszerek és követelmények szellemében Bél kíméletlen kritikával számol le történetírásunk addigi két állócsillagával, Thuróczy és Bonfini művével – csak a harmadiknak, azaz Istvánffy kortörténetének kegyelmez meg. E három szerző állócsillag-státuszát maga is jelezte korábban, de korántsem pozitívan: *Adparatusa* elején jegyzi meg, hogy egyesek azt hiszik: „Iliászt ír Homérosz után” az, aki kettejük, tehát Thuróczy és Bonfini, illetve Istvánffy műve után történeti munkát ír vagy ad ki.⁵³

Ami Bonfinit illeti, a jelesebb magyar történetírók részéről már számos kritika érte a 17. században is. Nadányi János gyakran bírálta őt, amiért mendemondákkal és bolondságokkal zsúfolta tele a magyarok eredetét (*fabulis et nugis originem Hungarorum replet*). Emiatt Nadányi, ahol csak tudta, felülbírálta a *Decades* adatait más források fényében.⁵⁴ Otrókoci Főris Ferenc nyomatékosan kijelentette,

51 *Belius, M.*: Praefatio II. i. m. (30. jz.) v–vi.

52 *Belius, M.*: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xx.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 684–685.

53 *Matthias Belius*: *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*. I–II. Royer, Posonii 1735(–1746.) I. Praefatio, itt: (r. Fordítása: *Bél Mátyás*: Hungariából Magyarország felé. Vál., gond., bev. Tarnai Andor. Szépirodalmi, Bp., 1984. (Magyar Ritkaságok) 185–191., itt: 185. (Déri Balázs fordítása.)

54 Ld. *Johannes Nadányi*: *Florus Hungaricus*. Waesberge, Amstelodami, 1663. Modern kiadása és fordítása: *Johannis Nadányi*: *Florus Hungaricus* – *Nadányi János*: A magyar Florus. Kiad. Havas László et al. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. (ATAOA 11.). Bonfini Nadányi általi említését – s egyben szinte minden esetben bírálatát – ld. uo. 15., 43., 111–113., 115., 123., 181., 187., 215., 223–225. Havas László, bár nem kerüli el a figyelmét teljesen Nadányi Bonfini-kritikája, mégis inkább azt emeli ki a bevezetőben, hogy Nadányi főleg Bonfini művének adatait hasznosította, s annak egyfajta *epitomator* volt, mint Florus Liviusnak. Ld. *Havas László*: Bevezetés. Uo. i–xxix., itt: xiii–xx. Helyesebbnek tűnik Bartoniek Emma értékelése, aki inkább azt emeli ki, hogy Nadányi nagy mennyiségű nyugati forrást vont be magyar történetének megírásába, s ennek segítségével el akart – és a 12. századig, Aventinusra támaszkodva el is tudott – szakadni a krónikás hagyománytól. *Bartoniek Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi

hogy a hunok bemutatásakor nem fog Thuróczyra és Bonfinire támaszkodni, mert ők nem használtak régebbi és jobb szerzőket, s ezért súlyos tévedésekbe estek.⁵⁵ Később Timon Sámuel is kritikával illette Bonfini *decaisait*,⁵⁶ Bél pedig *Notitiájában* lépten-nyomon kárhoztatja őt túlzásaiért, terjengősségeért és légből kapott adataiért. Ebből fakad alig leplezett öröme, amikor egy-egy oklevél vagy más új forrás segítségével meg tudja cáfolni Bonfini valamely állítását.⁵⁷ De ugyanilyen vehemenciával támadta Bél a jeles bécsi humanistát, Wolfgang Laziust is megalapozatlan következtetései miatt, és éles szemmel csapott le annak koholmányaira (amelyekből egyébként nem kevés volt).⁵⁸

A jelenség egyértelműen egy általános európai trendre, azaz a történettudománnyal szemben felerősödő szkepszisre vezethető vissza, amely főként a 17. században volt domináns. Azok, akik a történettudomány objektív voltát és a múlt megismerhetőségét megkérdőjelezték, éppen a humanista historikusokat tűzték tollhegyre, főként a túlzottan retorikus előadásmód, a kitalált beszédek, hamisítások és a részrehajlás miatt, illetve mert mítoszokat, mesés elemeket szőttek az elbeszélésükbe. Ezzel párhuzamosan, de a szkepticista vádakra egyfajta válaszul is megerősödött a forráskritika, illetve az eredeti dokumentumok (például oklevelek) használatának hangsúlyozása.⁵⁹ E nyugat-európai folyamatoknak lehet betudni,

magyarországi történetírás történetéből. (Kézirat gyanánt.) MTA Irodalomtudományi Intézete–MTA Könyvtára, Bp., 1975. 425–428. Nadányi forrásaira, fontosabb megállapításaira még ld. Szabados Gy.: A magyar történelem kezdeteiről i. m. (1. jz.) 143–145.

55 *Franciscus Foris Otrokocsi*: Origines Hungaricae, seu liber, quo vera nationis Hungaricae origo et antiquitas, e veterum monumentis et linguis praecipuis panduntur. I–II. Strik, Franequerae, 1693. I. 72–73.

56 „Bonfinius ad aetatem fere suam quid aliud egisse videtur, nisi dilatasse, et polivisse historiam antiquiorem.” [Samuel Timon:] Synopsis novae cronologicae Regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae etc. I–II. Typis Academicis, Tyrnaviae, 1714. I. Ad lectorem. Más művében is valótlanságok kitalálásával vádolja meg a humanista szerzőt, „nevelésnek” és „istentelennek” bélyegezve bizonyos állításait, továbbá azt veti szemére (s vele együtt Ransanus és Inchofer szemére), hogy csupán következtetett, s nem valós tények alapján dolgozott. Ld. *Samuel Timon*: Imago antiquae Hungariae. Typis Academicis, Cassoviae, 1733. 398–399., 406. Fordítása: *Timon Sámuel*: A régi Magyarország bemutatása. [Szemelvények.] In: Magyarországi gondolkodók i. m. (4. jz.) 658–665., itt: 659–660., 663.

57 Jó példa erre Nyitra vármegye leírásának egy szöveghelye, amikor a Forgách család 1256-os oklevelével be tudta bizonyítani, hogy Gimes vára – Bonfini állításával ellentétben – már korábban, az 1385. évi adományozás előtt is a családé volt: „Visum est integrum diploma adscribere, idque haud sine ratione; praeter arcis enim exordia, primum universae gentis Forgáchianae parentem atque conditorem amplissimarum fortunarum in luce collocat; ut refelli iam possit Bonfinii error, qui arcem Ghymes ob caesum Carolum II. Blasio Forgách ab Elisabetha et Maria reginis donatam memoriae prodidit.” Ld. *Matthias Bel*: Notitia Hungariae novae historico geographica [...]. I–V. Straubius, Viennae Austriae, 1735–1749(?). IV. 385.

58 Ld. pl. *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása – Descriptio Comitatus Semproniensis. I–III. A latin szöveget gond. és ford. Déri Balázs (I.)–Földváry Miklós (I.)–Tóth Gergely (I–III.). Szerk. Kincses Katalin Mária. Soproni Levéltár, Sopron, 2001–2006. (Sopron város történeti forrásai. C/ sorozat 2–4.) I. 120.: d).

59 Erre legújabbán ld. *Peter Burke*: History, Myth, and Fiction: Doubts and Debates. In: The Oxford History i. m. (13. jz.) 261–281. A humanista fiktív beszédekkel kapcsolatos vitára ld. *Anthony*

hogy a 17–18. században a jól képzett magyar történetírók már csak egy rogyadozó humanista történelmi építménynek tekintették a *Decadest* (és kortársait), amelyet meg kellett haladni, adatait és állításait meg kellett rostálni, s helyette egy hitelesebb forrásokon alapuló történelmet kellett alkotni. Ezért is tartjuk felületesnek és hibásnak az egyébként kiváló Bonfini-kutató, Kulcsár Péter véleményét, aki szerint Bonfini műve „jószerivel a 19. századig iránymutató maradt”, továbbá „pótlására, felváltására senki sem tudott vállalkozni, legnagyobb historikusaink évszázadokon keresztül csak a folytatására merészkedtek”.⁶⁰ Iránymutató, mint láttuk – és ahogy alább még inkább látni fogjuk –, a 18. században már semmiképpen sem volt; s az sem igaz, hogy nem születtek volna átfogó és részben új forrásbázisra építő, vagyis a Thuróczy–Bonfini-féle hagyománnyal szakító vagy szakítani próbáló Magyarország-történetek: gondolhatunk itt Révay, Nadányi, Timon, s aztán Pray, Katona magyar historiáira.

Thuróczy viszont egészen a *Scriptores* megjelenéséig nem részesült súlyosabb kritikában, hiszen a kortársak szemében – ahogy erre Bél rámutatott – ő volt a magyar protohistorikus, történettudományunk egyszerűen, de hitelesen író ősatya⁶¹ (bár Timon már őt is elkezdte „kóstolgatni”, kétségbe vonva adatait és eredetiségét).⁶² Ez a nimbusz oszlott semmivé a Képes Krónika előkerülésével, mivel ennek ismeretében Thuróczy másolóvá süllyedt – Bonfini pedig e képletben még rosszabbul járt. Igaz, Bélnek is kellett egy kis idő, hogy feldolgozza a Képes Krónika felbukkanása okozta megrázkódtatást. Az első kötet előszavában ugyanis még „köszönetet mond” Thuróczynak, amiért pontosan lemásolta a krónikát, bár kissé neheztel azért, hogy elfelejtette jelezni a másolás tényét.⁶³ Ez a szelíd neheztelés fordult át később haragba és elutasításba. A második és harmadik kötet előszavában Thuróczy Bél szemében már nem volt többé sem *simplex*, sem *ingenuus*, csak egy *scriba*, aki nem tett hozzá semmit ahhoz, amit készen kapott. Ezért egy kalap alá vette őt Bonfinivel, s csakúgy, mint fentebb a Képes Krónika esetében, saját kora tudományos követelményeit kéri számon rajtuk. Így a második kötet előszavában kifogásolja, hogy Thuróczy, illetve annak elődje, a Képes Krónika

Grafton: What was History? The art of history in early modern Europe. Cambridge University Press, Cambridge, 2007. 34–49. A humanista hamisításokkal párhuzamosan fejlődő forráskritikára ld. *Uő*: Forgers and Critics. Creativity and Duplicity in Western Scholarship. Collins & Brown, London, 1990. 25–32., 69–98.

60 *Kulcsár Péter*: Antonio Bonfini és műve (Utószó). In: *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Balassi, Bp., 1995. 1009–1019., itt: 1019.; újabb kiadása: in: *Kulcsár Péter*: Humanista történetírás Magyarországon (Tanulmányok). Lucidus, Bp., 2008. (Kisebbségkutatás Könyvek) 94–107., itt: 107.

61 Ld. *Belius*, M.: Praefatio I. i. m. (4. jz.) ii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 667.

62 Timon többek között azzal indokolja *Epitome chronologica* című munkájának megírását, hogy Thuróczynál sok helyen hibásan van megadva a királyok sorrendje. Ld. *Samuel Timon*: Epitome chronologica rerum Hungaricarum. Typis Academicis, Cassoviae, 1736. Praefatio. Timon emellett azzal is tisztában van, hogy Thuróczy egy korábbi krónikából dolgozott (hiszen ezt Thuróczy maga jelenti ki műve elején). *Timon*, S.: Imago i. m. (56. jz.) 399.; fordítása: *Timon S.*: A régi Magyarország i. m. (56. jz.) 660.

63 *Belius*, M.: Praefatio I. i. m. (4. jz.) xiv.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 678.

szerzője, továbbá Bonfini nem használtak okleveleket munkájuk készítéséhez, noha a királyi udvarban tartózkodtak;⁶⁴ máshol pedig Thuróczyt a lehető legkedvezőtlenebb színben tünteti fel, aki lopva lemásolt egy korábbi kódexet, nem törődve annak hitelességével, s magáénak tüntette fel azt (ez nem igaz, mert Thuróczy utal forrására a bevezetőjében), míg Bonfini egy öncélú stilisztának állítja be, aki nem tett mást, mint felcicomázta az előzőnek a „száraz” és „vértelen” munkáját.⁶⁵ Bél szerint egyikük sem törekedett arra, hogy valós történeti forrásokat kutasson fel.⁶⁶ Szimbolikus, hogy míg az első kötetben duumvireknek nevezi őket – ekkor még friss a Képes Krónika megtalálásának élménye –, addig a harmadik kötetben kijelenti, hogy nem méltóak erre a címre.⁶⁷ Istvánffy *Historiae*-ját Bél nem részesíti ilyen súlyos kritikában, bizonyára azért is, mert művét önálló produktumnak s hiteles kútfőnek tekinti; ám amikor Bethlen Farkas művével összeveti, kijelenti, hogy bár az erdélyi historikus munkája stílusában gyengébb, de történeti forrásokkal sokkal jobban fel van vértézve.⁶⁸

A *Scriptores* köteteibe felvett szerzőkről Bél ír egy-egy rövid jellemzést előszavaiban (ez alól az első kötet a kivétel, ott ugyanis csak Anonymusszal és Thuróczyval, illetve a Képes Krónikával és a Budai Krónikával foglalkozik bővebben). Az írók megítélésének fokmérője Bél számára az, hogy mennyiben tudtak újat hozni a két leszerepelt „duumvirhez” képest, azaz a krónikás gyökerű évszázados magyar történeti hagyományhoz viszonyítva, továbbá, hogy mennyire felelnek meg a kor már említett történész módszereinek, vagyis használnak-e hiteles forrásokat és kellő forráskritikával élnek-e. A dalmát Tubero azért kap dicséretet Bélől, mert kendőzetlenül ír saját kora visszasságairól, továbbá azért, mert művében sok olyasmi található, ami Bonfininél nincs meg.⁶⁹ Révaynak Bél felrója, hogy nem tartotta be pontosan az időrendet, s azt is, hogy a magyar történet elbeszélésekor forrásai, Thuróczy és Bonfini sokszor tévútra vitték. Nem sokkal alább újból elmarasztalja Révayt, amiért kritikátlanul vett át kétes hitelű adatokat, s hozzáteszi, hogy aki ilyet tesz, az csak a „közönséges történetírók” számát gyarapítja. Másfelől viszont dicséretben részesíti a koronaórt azért, mert végre nagyobb számban használt kéziratos történeti forrásokat. Bél kijelenti: ha Révay tovább ment volna ezen az úton (tehát az oklevelek használatában), akkor a legnagyobbak közé kerülhetett volna.⁷⁰

Révay újbóli kiadása a *Scriptores* egyik legérdekesebb mozzanata. Bélnek számos indítéka lehetett rá, hogy Révay mindkét munkáját (a *Commentariust* és a *Centuriaet*) felvegye a kiadványba – mert abban nem kételkedünk, hogy ez az ő

64 *Belius*, M.: Praefatio II. i. m. (30. jz.) iv.

65 *Belius*, M.: Praefatio III. i. m. (24. jz.) xxii.

66 *Belius*, M.: Praefatio II. i. m. (30. jz.) ii.

67 Ld. *Belius*, M.: Praefatio I. i. m. (4. jz.) iii., ill. *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 668.; a harmadik kötetben: *Belius*, M.: Praefatio III. i. m. (24. jz.) xxii.

68 Ld. *Belius*, M.: Praefatio I. i. m. (4. jz.) iii.; *Bél M.*: Előszó i. m. (4. jz.) 668.

69 Ld. *Belius*, M.: Praefatio II. i. m. (30. jz.) xii. Tubero műve: *Ludovicus Tubero*: Commentariorum de rebus, quae temporibus eius [...] gestae sunt, libri XI. Impensis Claudii Marnii et haeredum Ioannis Aubrii, Francofurti, 1603.

70 Ld. *Belius*, M.: Praefatio II. i. m. (30. jz.) xvii–xxi, xxv–xxvii.

szándéka volt. Az indítékok a filológiai jellegűtől a politikai természetűig terjednek. Az előbbieket részletesen tárgyaltuk egy korábbi tanulmányunkban.⁷¹ Ami az egyéb okokat illeti, elsősorban azt kell számításba venni, hogy Révay munkája újból aktuálissá vált. A *Commentarius*, amint azt Kees Teszelszky kiválóan bemutatta, II. Mátyás és a magyar rendek koronázással megpecsételt szövetségének a leképezése egy átpolitizált, aktualizált Magyarország- és koronátörténetben.⁷² 1741-ben pedig bizonyos szempontból hasonló helyzet alakult ki, mint 1608-ban, hiszen a magyar rendek egy válságos időszak közepette álltak a Habsburg uralkodó mellé, és a nőági örökösödés elfogadása, valamint a koronázás révén úgymond szövetséget kötöttek a királynővel. Hogy e történeti esemény, illetve Révay Péter műveinek újbóli kiadása között kapcsolat van, azt egyértelműen bizonyítja az a tény is, hogy Bél külön hangsúlyozza a magyarság részéről az osztrák örökösödési háború során megnyilvánuló önzetlen segítséget a második kötet előszavában.⁷³ A Pozsonyban élő tudós egyébként is élénken érdeklődött a korona és a koronázási szertartás iránt: a *Notitia* első kötetében hosszan ír róla, erősen Révay hatása alatt.⁷⁴ Maga az 1741-es koronázás ténye is felkelthette a téma iránt az érdeklődést. Bizonyára ezért válogatott be Bél további vonatkozó munkákat is a kötetbe – a saját szerkesztőszerepére itt már egyértelműen utal az előszóban⁷⁵ –, így Schmeizel Márton már említett munkáját a magyar koronázási ékszerekről és a koronázásról, valamint Torkos József győri evangélikus rektor leírását Mária Terézia koronázásáról – amelyet Bél elmondása szerint vele együtt nézett végig –, végül egy ismeretlen szerzőségű munkát III. Károly koronázásáról.⁷⁶ Nem kerülheti el figyelmünket az a tény, hogy kettő, sőt Révayval együtt már három lutheránus szerzőt helyezett el Bél a második kötetben. Valószínűnek tartom, hogy eljárása határozott politikai tartalmat hordoz, amelynek üzenete, hogy a honi evangélikus társadalom lojális az uralkodóházhoz, mivel mindhárom szerző a Habsburg-ház jogos magyar trónutódlását sugallja. Révay esetében persze több van politikai üzenetnél, hiszen ő egy nagy hatású, új szemléletet hozó szerző volt, olyannyira, hogy *Commentarius*a még a nagyszombati egyetemi nyomdában is megjelent 1732-ben.⁷⁷ Bél büszkén állítja, hogy az általa talált Révay-jegyzetekkel ez lesz a legjobb kiadás,⁷⁸ és kihívóan azt is megjegyzi, hogy Révayt igazságtalanul támadták egyesek azért, mert nem katolikus.⁷⁹ Mindebből eléggé úgy tűnik, mintha a nagy-

71 Ld. Tóth G.: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. (1. jz.) 181–182., 188–189.

72 Kees Teszelszky: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Szerk. Czibere Mária, ford. Trostovszky Gabriella. Bencés, Pannonhalma, 2009. (Historia pro Futuro) 215–323.

73 Ld. *Belius*, M.: Praefatio II. i. m. (30. jz.) xxii–xxiii.

74 *Belius*, M.: *Notitia* i. m. (57. jz.) I. 279–352.

75 Ld. *Belius*, M.: Praefatio II. i. m. (30. jz.) xxi., xxv.

76 Bél véleményét az egyes szerzőkről ld. *Belius*, M.: Praefatio II. i. m. (30. jz.) xx–xxv. Magukat a műveket ld. *Schwandtnerus*, J. G.: i. m. (1. jz.) II. 486–601.

77 A kiadásra ld. Tóth G.: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. (1. jz.) 188–189.

78 Ld. *Belius*, M.: Praefatio II. i. m. (30. jz.) xx–xxi.

79 Ld. uo. xix.

szombati kiadással már szinte „katolizált” Révayt visszaperelné a saját felekezetének (bár a szöveggközléshez érdekes módon az 1732. évi, interpolált és kiegészített jezsuita edíciót veszi alapul).⁸⁰

Bél a legnagyobb figyelmet a harmadik kötetben közölt *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* című történeti munkának és szerzőjének, Johannes Luciusnak szentelte.⁸¹ Bevezetőjében terjedelmes életrajzot közölt róla, művét pedig a lehető legnagyobb dicséretben részesítette.⁸² Nem először foglalkozott vele: Lucius munkája szerepelt korábbi forráskiadvány-tervezetében, a *Collectióban*, majd Benzoni zenggi és modrusi püspökkel való találkozása után egy terjedelmes iratot is összeállított arról, hogyan, milyen kiegészítésekkel kellene újra megjelentetni a művet.⁸³ Véleményünk szerint egyértelmű, hogy ő kezdeményezte a *Scriptores*ben való újbóli kiadását is. Ezt bizonyítják a Lucius művéhez csatolt adalékok: Bél említett tervezete a kiegészítésekről, illetve Benzoni utódának, Löwensbergnek az adatközlései. Bél lelkesedésének oka az volt, hogy, mint ismert, Lucius nagyszámú oklevélhez fért hozzá a dalmát egyházi levéltárakban, s a két tartomány középkori történetét ezekre támaszkodva írta meg. Bél némileg irigylis is őt, amiért előtte megnyíltak a „fösvény levéltárak”, másfelől viszont hangsúlyozza, hogy ezáltal lesz Lucius munkája igazán megbízható. Tegyük hozzá: Bél a dalmát történetíró iránti rajongásával nem volt egyedül. Az „eruditus” tudós világ általában nagyra tartotta Lucius művét – Bél többet is idéz a méltatásokból.⁸⁴ Magyar szempontból pedig alighanem Timon Sámuel véleménye hatott rá, aki szintén sokat forgatta a *De regnó*t és ugyancsak méltatta szerzőjét, amiért levéltári kutatásokat végzett (Bél Timon laudációját szintén megemlíttette előszavában).⁸⁵ Látható, hogy Bél sok szempontból igazodik Timonhoz – bár az alábbiakból kiderül, hogy kifogásai is voltak a jezsuita szerzővel szemben.

Bél hosszas méltatásának kulcsmondata, hogy Lucius a magyar szerzők között elsőként valósított meg egy újfajta történetírást. Erdemes e mondatot alaposabban megvizsgálni. Egyrészt figyelmenreméltó, hogy Bél magyar szerzőnek tartja Luciust. Kijelentését azonban alább megmagyarázza. Szerinte ugyanis Lucius a műve harmadik könyvével kiérdemli, hogy a magyar történetírók közé számítsák, mivel egyáltalán nem leplezi el a magyar királyok joghatóságát a két tartomány (Dalmácia és Horvátország) felett.⁸⁶ Ilyenkor persze rögtön felmerül a kérdés, hogy ki

80 Ld. Tóth G.: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. (1. jz.) 188–189.

81 A műre ld. a 23. jegyzetet.

82 Ld. *Belius, M.*: Praefatio III. i. m. (24. jz.) vi–xxx.

83 Ld. Tóth G.: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. (1. jz.) 185., 189–190.

84 Ld. *Belius, M.*: Praefatio III. i. m. (24. jz.) xxv–xxvi. Lucius fogadtatására még ld. *Bene Sándor*: Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája. Argumentum, Bp., 2000. (Irodalomtörténeti Füzetek 148.) 47–48.

85 Ld. *Timon, S.*: Synopsis i. m. (56. jz.) I. Ad lectorem, ill. *Belius, M.*: Praefatio III. i. m. (24. jz.) xxvi.

86 „At noster [Lucius – T. G.], ad librum hinc tertium auspicato provehitur, quo uno, id optimo suo facto meruit, ut iam in Rerum Hungaricarum scriptoribus censeatur. Nam et Croatiam, et Dalmatiam, nihil dissimulato Hungariae Regum iure, iis cum ratione asseruit, et quod circa res, sub idem tempus gestas, tacuere Hungari scriptores, curate expromsit.” *Belius, M.*: Praefatio III. i. m. (24. jz.) xviii.

az, aki elleplezi: Bél talán közvetetten Rátkay György vagy még inkább Paulus Ritter munkáira gondolt, bár az utóbbi szerzőt tudomásunk szerint egyszer sem említi munkáiban.⁸⁷ Bél itt és máshol is határozottan kiállt a Magyar Királyság és a magyar királyok történeti jogai mellett. Ennek okát a korszak gyakran emlegetett jelenségében, a nem (csak) magyar anyanyelvű, de Magyarországhoz mint hazájához lojális Hungarus-értelmiségben kell keresni – ahová Bélt is szokás sorolni –, illetve ennek a rétegnek a nemzettudatában, amelynek alapját a Magyar Királyság, annak intézményei, történelme képezték.⁸⁸ Párhuzamként most is Timon Sámuel szolgál, akinek az *Imago novae Hungariae* című műve Magyarország tartományainak, illetve a magyar királyok erre vonatkozó történeti jogainak gyűjteménye.⁸⁹

De nemcsak eruditus módszerei és a magyar királyok jogait bizonyító oklevelek miatt volt fontos Bél számára Lucius, hanem főként azért, mert számos helyen megcáfolta Thuróczy és Bonfini téves állításait,⁹⁰ továbbá sok olyanról ír, amelyről általában hallgatnak a magyar szerzők. Bél példaként állítja Luciust honfitársai elé: őt kell követni, s meg kell tisztítani a magyar történelmet a hibáktól.⁹¹ Ezzel pedig megint visszakanyarodunk Bél előszóinak alaptételéhez, vagyis a „duumvirek” revíziójához, s egy fejlettebb magyar történettudomány megvalósításához. Az alábbiakban azt mutatom be, hogy Bél hogyan, milyen eszközökkel tartotta megvalósíthatónak ezt a továbblépést.

A magyar történetírás feladatai – Bél szerint

1. Fentebb már szoltunk arról, milyen fontosnak tartotta Bél a *forráskiadást*, s hogy milyen kísérletei voltak ezen a téren – ahogy arról is, hogy milyen minták lebegtek a szeme előtt. Természetesen a *Scriptores*ben is kiemelte a kútfők publikálásának hasznosságát, s az első kötet bevezetőjében azt is vázolta, hogyan kellene ennek történnie. Egy jól szervezett kutatócsoportot képzelt el, amelynek egy része átkutatná a honi levéltárakat, s a kiadásra érdemes szövegeket magyarázatokkal látná el; mások ezeket a forrásokat újból átnéznék s összevetnék egymással, megvizsgálándó, hogy vannak-e eltérések köztük kronológiai és földrajzi adatok tekintetében; ismét mások pedig a nyomdai megvalósítást felügyelnék.⁹² Bélnek

87 Ritterre és eszmevilágára ld. Szörényi László: Paulus Ritter Szent László-életrajza. In: *Uő: Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról. Kortárs, Bp., 2002.* 111–118.; Bene Sándor: Illíria, vagy amit akartok. A karlócai békét követő viták az egykori hódoltság déli határvidékének politikai berendezkedéséről. In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában.* Szerk. Ács Pál–Székely Júlia. Balassi, Bp., 2012. 446–469.

88 Legújabbán ld. Soós István: Értelmiségi minták és a Hungarus-tudat a 18. században és a 19. század elején. *Acta Historica Danubiensia* 1. (2007) 25–35., itt: 27–28.

89 A kérdésre még ld. készülő tanulmányaimat: Tóth Gergely: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás Notitiájában. (Kézirat.)

90 „...quo frequentius, apud Lutium [!] nostrum, errores utriusque [ti. Bonfinié és Thuróczyé – T. G.] non repressos tantum cum ratione, sed plane convulsos”. *Belius, M.: Praefatio* III. i. m. (24. jz.) xxii.

91 Ld. uo.

92 Ld. *Belius, M.: Praefatio* I. i. m. (4. jz.) xviii.; *Bél M.: Előszó* i. m. (4. jz.) 682–683.

régi vágya volt ez: már a *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio* című értekezésében is álmodozott a szervezett forrásfeltárásról. E korai írásában azt hangsúlyozza, hogy a munkában részt vevők előtt meg kellene nyitni a káptalanok, kolostorok, várak és városok levéltárait (sokáig *pium desiderium* volt ez csupán, s a levéltári iratokhoz még jó ideig csak közvetítők, bennfentesek útján lehetett szerény mértékben hozzáférni), továbbá fizetést tartott szükségesnek a résztvevők számára, illetve megjegyezte azt is, hogy mindennek közadakozásból kell történnie.⁹³ E tervezetek, vagy inkább csak vázlatos elképzelések jól beleilleszthetők Bélnek az egész életpályáját végigkísérő lankadatlan próbálkozásai sorába, amelyekkel tudományos együttműködést, tudós társaságot szeretett volna létrehozni.⁹⁴

2. Az oklevelek gyűjtését s azok módszeres felhasználását Bél elengedhetetlennek tartotta, s azt számtalanszor hangsúlyozta. Legfontosabb kijelentése ennek kapcsán az *Adparatus* előszavában van, ahol azt írja, hogy kétszáz oklevél birtokában olyan eredményeket tudna felmutatni kétszáz év magyar történelmében, „amit Bonfini egész decasában nem talál az ember” (vagyis újból Bonfini a viszonyítási pont).⁹⁵ Bél itt is nyugati mintákat követett. Az okiratok, oklevelek gyűjtését, eredetiségük megállapítását vagy éppen megkérdőjelezését már a humanisták is művelték, majd a reformáció után a felekezetek közötti, továbbá a katolicizmuson belül a szerzetesrendek közti viták valóságos *bellum diplomaticum*okat, oklevelek hitelessége feletti háborúkat generáltak – egy ilyen *bellum* vezetett az első módszeres oklevéltanhoz a maurista Jean Mabillon tollából 1681-ben. A történettudománnyal szembeni bizalom megrendülése miatt általában megnőtt a tekintélye az eredeti, „hiteles” iratoknak, köztük az okleveleknek: a történészek sűrűn hivatkoztak rájuk.⁹⁶ Bélhez bizonyosan elértek ezek az áramlatok – akár úgy is, hogy német közvetítést feltételezünk. Hermann Conring (1606–1681) diplomatikai munkássága, vagy éppen a Béllal levelezésben álló Friedrich Wilhelm von Sommersberg (1698–1756) sziléziai történetíró oklevélgyűjtései, *diplomatarium*ai említhetők meg itt.⁹⁷

93 *Matthias Belius*: *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio*. Monath, Lipsiae, 1718. 48–49. A szövegrész fordítása: *Bél M.*: Hungariából i. m. (53. jz.) 117–118. (Déri Balázs fordítása.)

94 Ld. *Szelestei N. László*: Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. OSZK, Bp., 1989. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 4.) 62–76. Bélnek az *Exercitatio*ban kifejtett elképzeléseire ld. uo. 64. (A *Scriptores*ben lévő tervezetet nem említi.)

95 Ld. *Belius, M.*: *Adparatus* i. m. (53. jz.) I. Praefatio, itt:)(2r. Fordítása: *Bél M.*: Hungariából i. m. (53. jz.) 188. (Déri Balázs fordítása.)

96 Ld. *Anthony Grafton*: A lábjegyzet. Egy különös történet. L'Harmattan–Német–Magyar Filozófiai Társaság, Bp., 2011. (A Német–Magyar Filozófiai Társaság Közleményei 8.) 136–143.; *Burke, P.*: i. m. (59. jz.) 268., 270., 272–273.

97 Conring vonatkozó műve: *Hermannus Conringius*: *Censura diplomatis, quod Ludovico Imperatori fert acceptum Coenobium Lindaviense*. Mullerus, Helmestadii, 1672. Ami Sommersberget illeti, Bél ismerte és használta alábbi, oklevélkiadásokat is tartalmazó művét: *Fridricus Wilhelmus Sommerus (Sommersberg)*: *Tabulae genealogicae ducum Superioris et Inferioris [...] fide diplomatum, m[anu]s[crip]torum, lapidum et numorum confectae; accedunt diplomata ad Silesiam pertinentia adhuc inedita*. Hubertus, Wratislaviae, 1724. Bél és Sommersberg kapcsolatára ld. *Tóth G.*: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...”* i. m. (35. jz.) I. 114.

Bél jól vette észre, hogy leginkább a honi okleveles anyag az, amivel Bonfini meg lehet haladni. Ő maga is gyűjtötte az okleveleket, s ahol csak tudta, korrigálta ezek alapján a Thuróczy–Bonfini-féle ismeretanyagot.⁹⁸ Mindazonáltal fejlett oklevélkritikát még hiába keresnénk nála. Voltaképpen nem is volt annyi oklevél a birtokában, hogy képes lett volna szabályszerűségek megállapítására, s ezáltal hamis oklevelek, interpolációk kiszűrésére. Csak azzal volt tisztában, hogy az okleveles anyag vizsgálata és felhasználása egy biztos kitérési pont, és a továbblépés lehetőségét rejti.

A két közvetlen példa számára – már ami az oklevelek felhasználását és kiadását illeti – Lucius és Timon: az előbbi pozitív, az utóbbi részben negatív. A *Scriptores* második kötetének előszavában azt írja, hogy Révay után a magyar történészek közül ők ketten voltak azok, akik az oklevelekre alapozták munkájukat, míg azonban a dalmát történész „rendkívüli gondossággal és szorgalommal” hajtotta végre feladatát, addig Timon csak „csipegetett” az oklevelekből – igaz, teszi hozzá, hogy az oklevelek segítségével számos helyen kiegészítette vagy éppen „helyrállította” a magyar történelmet.⁹⁹ E „szemezgető” módszert Bél a *Notitiában* többször is nehezményezi, mivel sejti, hogy Timon egy-egy addig ismeretlen adata mögött valamilyen okleveles kútfő van, de hiányolja, hogy a jezsuita történész ezt nem közölte – ami a többi, oklevélhiányban szenvedő kortárs történésznek, így neki is láthatóan elég frusztráló volt.¹⁰⁰ Itt mutatkozik meg a honi katolikus, de legfőképpen jezsuita történetírás behozhatatlan lépéselőnye is mindenki mással szemben, amely a Hevenesi-gyűjtemény, e hatalmas okirat-kollekció birtoklása mellett az anyagiakban is megmutatkozott.¹⁰¹ Másrészt viszont jogos Bél kritikája, hiszen Timon nem túl szakszerűen járt el, amikor mellőzte az (okleveles) forrás feltüntetését – ami mutatja, hogy a jezsuita atyák is messze voltak még a modern oklevélkiadástól és -kritikától.¹⁰²

98 Bél oklevélgyűjtő tevékenységére genealógiai vonatkozásokban ld. Tóth Gergely: „Theatrum nobilitatis Hungariae.” Bél Mátyás családtörténeti kutatásai. Fons 17. (2010) 321–337., itt: 333–334. Bizonyíték erre a gyűjtőtevékenységre az a – valaha Bél tulajdonát képező – két kötet is, amelyet ma a Magyar Országos Levéltárban őriznek. Ld. Gárdonyi A.: i. m. (1. jz.) 363.; Szelestei N. László: Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa. MTA Könyvtára, Bp., 1984. nr. 618. Fontos adalék még Bél ebbéli törekvéséhez Buchholtz Györgyhöz 1727-ben írt levele, amelyben azt írja, hogy készülő forrásgyűjteményében (Collectio!) egy kötet csak oklevelekből fog állni. Ld. Bogár Judit–Guitman Barnabás: Bél Mátyás levele ifj. Buchholtz Györgyhöz. In: Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére. PPKE BTK, Piliscsaba, 2007. (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok 7.) 39–42., itt: 42. Bonfini adatainak oklevelek alapján történő korrekciójára Bélnél ld. az 57. jegyzetet.

99 *Belius, M.*: Praefatio II. i. m. (30. jz.) xxvi–xxvii.

100 Bél Timon egyik adatát így vezeti be: „Iterum Timon, multae diligentiae, utinam plurium auctor commentationum” („ismét a nagy szorgalmú Timon [következik] – bárcsak több magyarázattal szolgálna”), majd megjegyzi, hogy a mondott adatokat a jezsuita szerző bizonyosan egy oklevélből szerezte. Ld. *Bel, Matthias*: Notitia Hungariae novae historico geographica [...] Comitatum ineditorum tomus primus, in quo continentur [...] Comitatus Arvensis et Trentiniensis. Edendo operi praefuit et praefatus est Gregorius Tóth. Textum recensuerunt notisque instruxerunt Ladislaus Glück–Zoltanus Gözsy–Gregorius Tóth. MOL–MTA TTI, Bp., 2011. 254.

101 A Hevenesi-gyűjteményre s annak a 18. századi magyarországi történetírásban betöltött szerepére ld. *Hóman*: A forráskutatás i. m. (1. jz.) 371–374., 376–378. Timonra ld. uo. 376.

102 A modern oklevéltan a század utolsó negyedében jelent meg Magyarországon tankönyvek, szakkönyvek formájában; jellemző módon csak ekkor robbantak ki – száz év késéssel – az első

3. A második kötet elején Bél azt írja, hogy arra biztatták őt: leplezze le a magyar történelemben a meséket (*fabellas*), és pontos kronológiát állítson fel.¹⁰³ Ami a „mesék leleplezését” illeti, a mesés, költött elemek kritikája a történetírással szembeni, fentebb már említett szkepticizmus egyik komponense volt, részben pedig a történettudomány által a szkepticizmusra adott egyik válasz, vagyis a szigorúbb forráskritika gyümölcse.¹⁰⁴ Bél természetesen ezúttal is Thuróczy és Bonfini művét veszi célba: állítása szerint tele vannak mesével, s ha ezeket eltávolítanák belőlük, alig maradna valami, különösen Bonfiniből.¹⁰⁵ Bél egyébként azt állítja, hogy belefogott a munkába, vagyis a *fabellae* kigyomlálásába, de visszaretent a herkulesi munkától. Attila életútját hozza fel példaként, amely szerinte sok valótlan mesével van tele.¹⁰⁶ Ám éppen Attila kapcsán nem egészen őszinte nála a kritikus történész póza. A hun nagykirály esetében ugyanis inkább arról volt szó, hogy személyéről Bél megpróbálta leválasztani a negatív elemeket – mondáknak minősítve azokat –, s helyette egy legalábbis semleges, de inkább rokonszenves uralkodó képét kialakítani. Nem első és nem utolsó ezzel a magyar történészek között: a legfontosabb ezen a téren Otrokocsi Fóris Ferenc, aki – mint láttuk – szintén elvetette a magyar történeti hagyományt Attila kapcsán, és többek között Buda meggyilkolásának ódiumát hárította el róla.¹⁰⁷ Amivel Bél kitűnik, az Priszkosz réthor töredékeinek kiadása s igen aprólékos elemzése.¹⁰⁸

4. A mesés elemek eltávolításánál könnyebbnek tűnt Bél számára a *kronológia* kérdése. Az események pontos idejének meghatározása, a különböző uralkodói listák, kronológiai rendszerek egymásnak való megfeleltetése a 17–18. századi történettudománynak ugyancsak alapvető törekvése volt.¹⁰⁹ Bél helyesen mutatott rá, hogy Magyarországon a jezsuiták már megtették ezen a területen az első lépéseket: Szentiványi Márton, Szörényi Sándor és Timon Sámuel egyaránt írtak ilyen tárgyú műveket.¹¹⁰ Ő maga Szörényi munkáját kívánta alapul venni: azt írta ugyanis, hogy

bellum diplomaticumok is a honi történészársadalomban. Ld. Gárdonyi Albert: A történelmi segédtudományok története Magyarországon. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1926., reprint: In: Bartoniek Emma–Gárdonyi Albert–Dézsi Lajos: A magyar történettudomány kézikönyve. Könyvértékesítő Vállalat, Bp., 1987. 231–268., itt: 234–239.

103 *Belius, M.*: Praefatio II. i. m. (30. jz.) ii.

104 A bibliakritika és Róma eredetének kritikai vizsgálata terén: *Peter G. Bietenholz*: Historia and Fabula. Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age. Brill, Leiden, 1994. 270–282. Még ld. *Burke, P.*: i. m. (59. jz.) 261–266., 269–273., 275.

105 *Belius, M.*: Praefatio II. i. m. (30. jz.) ii.

106 *Bél M.*: Praefatio II. i. m. (30. jz.) ii–iii.

107 Ld. *Szabados Gy.*: A magyar történelem kezdeteiről i. m. (1. jz.) 146–147.; *Ábrahám Ádám*: Az Attila-kép alakulása történetírásunkban. A krónikás kezdetektől Katona Istvánig. Belvedere Meridionale 21. (2009) 1–2. sz. 5–15., itt: 11–12.

108 *Tóth Gergely*: „Civilizált” őstörténet. A magyar nyelv és a magyar nemzet eredetének kutatása Bél Mátyás életművében. Történelmi Szemle 54. (2012) 219–246., itt: 240–242.

109 A témára ld. *Anthony T. Grafton*: Joseph Scaliger and Historical Chronology: The Rise and Fall of a Discipline. History and Theory 14. (1975) 2. sz. 156–185.

110 *Belius, M.*: Praefatio II. i. m. (30. jz.) iii. A szóban forgó művek, ill. a bennük lévő kronológiák: *Martinus Szent-Ivány*: Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea. Decadis secundae pars secunda. Typis Academicis, Tyrnaviae, 1696. 192–265. (ausztriai és magyar nap-

éppen „ekkoriban”, tehát az előszó írásakor foglalkozott Szörényi „Synchronismusával”, azaz a *Nova series archiepiscoporum Strigoniensium*mal, amelyet az esztergomi érsekség tiszteletére (!) magyar történeti kronológiává kívánt bővíteni.¹¹¹ Bél azonban erről is kénytelen volt lemondani, mivel, mint írja, nem volt olyan menyiségű oklevele, hogy érdemben elvégezhetné volna a munkát.¹¹² Szörényi ezzel szemben jelezte műve előszavában, hogy használta a Hevenes-gyűjteményt.¹¹³ Az esélyek – ahogy már korábban jeleztük – nem voltak egyenlők.

5. Bél három előszavában testet ölt egyfajta sajátos történetírói magatartás, ami egész munkásságát áthatja: ez pedig a *honi katolikus (főleg jezsuita) történetíráshoz való igazodás*, eredményeinek felhasználása. E ponton persze meg kell említeni, hogy Bél a császár támogatásának megszerzésével tulajdonképpen eleve lemondott arról, hogy felekezeti problémákat feszegetsen, sőt még azt is el kellett fogadnia, hogy nem írhat a protestáns egyházakról. A magyarországi evangélikus (egyház) történetírásból egyébként is „emigráns” irodalom lett¹¹⁴ – a pozsonyi tudós viszont itthon akart alkotni, már csak azért is, mert nagyszabású tervéhez kellett az állami támogatás. Volt tehát bizonyos alkalmazkodási kényszer abban, ahogy a jezsuita irodalmat kezelte – de inkább józan belátás volt ez részéről. Egyik levelében kertelés nélkül leírta: a tudomány igen rossz állapotban van Magyarországon, de a jezsuiták minden évben kiadnak valamit, ami számot tarthat a tudósok figyelmére.¹¹⁵ Ezt Bél teljesen komolyan is gondolta: műveiből kitetszik, hogy gyakorlatilag nem volt olyan honi jezsuita történeti munka, amelyet ne használt és idézett volna. De nem-

tár, avagy „kalendárium” a jelentős történelmi dátumokkal); *Uő*: *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea. Decadis secundae pars tertia. Typis Academicis, Tynaviae, 1697. 1–205. (egyetemes történeti kronológia), 206–422. (magyar kronológia); Timon, S.*: *Synopsis i. m. (56. jz.); Uő*: *Epitome i. m. (62. jz.); Alexander Szörényi*: *Nova series archi-episcoporum Strigoniensium [...] eo deducta chronologico ordine, ut quotannis summo Pontifici Romano coaevus respondeat Archi-episcopus Strigoniensis. Typis Academicis, Tynaviae, 1717.*

111 „Forte sub manu tunc erat Synchronismus Pontificum Romanorum et Archiepiscoporum Strigoniensium, a laudato Szörényio, studiose elaboratus; quem honestando Archiepiscopatu Strigoniensi, Rerum Hungariae Synchronismo, sed qui cum priore illo penitus concordaret, quanta possemus cura et studio, locupletaremus.” *Belius, M.*: *Praefatio II. i. m. (30. jz.) iii.* Szörényi művére ld. a 110. jegyzetet.

112 *Belius, M.*: *Praefatio II. i. m. (30. jz.) iv.* Bél kéziratoss hagyatékában fennmaradt egy munka (két variánsban is) *Adparatus ad Historiam Criticam Ducum et Regum Hungariae* címmel, amely egy magyar történeti kronológia kezdeményének tekinthető. Ld. *Szelestei N. L.*: Bél Mátyás kéziratoss hagyatékának katalógusa i. m. (98. jz.) nr. 616., 627. Ez a munka elvileg kapcsolatba hozható Bél szavaival egy kronológia készítésére vonatkozólag, mivel a Magyar Országos Levéltárban őrzött példányra ő írta rá a címet. Mivel azonban a másik, jócskán kiegészített variáns Bél Károly András neve van feltüntetve szerzőként, bizonyára ő végezte (apja utasítására) a munka nagyobb részét. *Vö. Gárdonyi A.*: A magyar történettudomány i. m. (1. jz.) 363.; *Tóth G.*: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” i. m. (35. jz.) I. 50., 94–95.

113 *Szörényi, A.*: i. m. (110. jz.) A4r. A Hevenes-gyűjteményre ld. fentebb.

114 *Vö. Kosáry D.*: i. m. (1. jz.) 147–148.

115 „Alia Societatis Jesu eaque excelsior indoles: quippe cuius sodales in annos singulos edunt quidpiam, quod possit eruditorum oculos advertere.” Ld. Bél Mátyás levelét Joseph von Petraschnak. Pozsony, 1746. október 23. Bél Mátyás levelezése i. m. (5. jz.) nr. 895. (535–536.). Még ld. *Szelestei N. L.*: Irodalom- és tudományszervezési törekvések i. m. (94. jz.) 75–76.

csak ebben, hanem a jezsuita történetírás tematikájának követésében, sőt átvételében is megnyilvánult mindez. A legfeltűnőbb ilyen átvétel, hogy a *Notitia*ban Bél nagy gonddal elkészítette szinte az összes magyarországi római katolikus érsekségnek és püspökségnek – sőt több apátságnak is – az archontológiáját, illetve külön foglalkozott azok eredetével és az ezt övező vitákkal, könnyed kézzel felvonultatva a témával foglalkozó honi katolikus irodalom egészét – az egyházmegyék alapításának kérdésköre ugyanis számos okból nagyon népszerű volt a honi szerzőknél. Ezek az egyháztörténeti részek nem néhány oldalas kitérők a *Notitia* egyes vármegyeleírásaiban, hanem igen alaposan kidolgozott betétek – összességében több száz oldalnyi anyag!¹¹⁶ Ezek után már kevésbé lehet csodálkozni azon, hogy Bél Szörényi kronológiájának kiszélesítésén dolgozott, mégpedig az „esztergomi érsekség tiszteletére” – különösen, ha tudjuk, hogy jó viszonyban volt Esterházy Imre esztergomi érsekkel, sőt a főpap hathatósan támogatta kutatásaiban.¹¹⁷ A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy Bél történészi munkásságára nagymértékben hatott a honi katolikus, ezen belül főként jezsuita történetírás és annak célkitűzései (oklevelek gyűjtése, kronológia), továbbá műveinek bizonyos elemei – az egyháztörténeti kérdések vizsgálata, illetve a főpapi archontológiák – igen szoros rokonságot mutatnak a magyarországi jezsuita történetírás egyes darabjaival. Ezért is tartjuk elhibázottnak, hogy a szakirodalom mindeddig élesen elválasztva tárgyalta a jezsuita irodalom eredményeit, illetve Bél munkásságát.¹¹⁸

6. Végül Bél fontosnak tartotta, hogy történettudományunk nagyobb figyelmet szenteljen a *külhoni történeti irodalomnak*, különösen a környező országok történeti műveinek, mivel azok sokszor pontosabban írtak le valamely egymással viselt háborút, mint a mi szerzőink. A harmadik kötet előszavában ennek kapcsán a velencei, bajor, sváb, cseh, lengyel és osztrák szerzőket, illetve „a pápák bulláit és leveleit” emelte ki, továbbá külön dicsérettel illette a szomszédos területek szerzeteseinek forráskiadó tevékenységét, bizonyosan Pez munkájára utalva ezzel.¹¹⁹ Bél a gyakorlatban is megvalósította a fentieket: könyvtárában megvoltak a környező országok legfontosabb történeti munkái, s azok adatait rendszeresen ütköztette a magyar történetírói hagyománnyal a *Notitia*ban.¹²⁰ Természetesen nem csak ő tartotta fontos-

116 A kérdésre ld. *Tóth Gergely*: Katolikus egyháztörténet – protestáns szerző tollából. Bél Mátyás a magyarországi római katolikus egyházzal. In: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra. (1700–1740). Szerk. Gözsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola–Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2009. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 7.) 103–119.

117 Bél és Esterházy jó viszonyára ld. uo. 112.

118 Ld. pl. *Hóman B.*: Tudományos történetírásunk i. m. (1. jz.) 348–351.; *Uő*: A forráskutatás i. m. (1. jz.) 378–382.; *Kosáry D.*: i. m. (1. jz.) 144–150.; *Szabados Gy.*: A magyar történelem kezdetéről i. m. (1. jz.) 172–183.

119 *Belius, M.*: Praefatio III. i. m. (24. jz.) iv–v.

120 Bél könyvtárának katalógusát ld. *Tóth Gergely*: Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus). – Catalogus manuscriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur. Gondolat–OSZK, Bp., 2006. (Nemzeti Téka) 85–126. Még ld. uo. xix–xxii.

nak az új forrásmunkák bevonását: Nadányi, Inchoffer, Otrókoci Fóris, majd Timon többé-kevésbé olyan nagy külföldi szakirodalommal dolgoztak, mint ő.

Összegzés

A *Scriptores rerum Hungaricarum* című forráskiadványról nem könnyű feladat ítéletet alkotni. Úgy vélem, hogy Anonymus rendkívüli fontosságú munkájának kiadása jótékony homályba borítja azt az – általam többször is hangsúlyozott – tény, hogy csupán három kiadatlan kútfő, azaz Anonymus gesztája, a Képes Krónika és a Vitéz-levelezés lett benne megjelentetve (illetve a Képes Krónika csak felhasználva). Ez nem túl nagy eredmény, ha a három vaskos kötetet tekintjük, s különösen nem az, ha a nyugati mintákkal, így Muratori és Pez edícióival vetjük össze. Fájdalmasan hiányzott a tudós előkészület és a kutatómunka a kiadáshoz, ahogy az is igen hátrányos volt, hogy csak egy gyűjteményben, a császári bibliotékában kutattak a munka résztvevői. Persze hozzá kell tenni, hogy eredetileg Bongars bővített kiadása volt a cél, s hogy a Thuróczy-szövegen Schwandtner sokat dolgozott, mivel összevetette annak különböző kiadásait a Képes Krónika és a Budai Krónika szövegével. Mai szemmel persze az is hiba volt, hogy nem a két újonnan előkerült krónikaváltozatot adták ki – erre a hibára egyébként Bél is ráért. A második és harmadik kötetbe a Vitéz-levelezésen kívül már nem jutott semmi újdonság. Kétségtelen, hogy e kötetek – a szerkesztésbe időközben bevont Bél javaslatainak köszönhetően – jó összeállítások lettek, világos tematikával: a második kötetbe főleg a koronázásokkal kapcsolatos művek kerültek, valamint Tuberó, Zermegh és Révay munkái, míg a harmadik kötet Johannes Lucius magyar szempontból is fontos *De regno* című művét tartalmazta, illetve más dalmát történeti munkákat. Mindez azonban nem feledteti a tény, hogy e két kötetbe, illetve nagyobbrészt az első kötetbe is már korábban kinyomtatott, illetve Mohács utáni (vagy Mohács után kinyomtatott) művek másodközlései kerültek bele. A kudarc oka, hogy Krauss, a kiadó gyors hasznot akart, s azt hitte, hogy Pez kiadványának sikerét könnyen megismételheti. Nem így történt: ahogy Bél is utalt rá, a vállalkozás anyagilag nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Bél előszavai viszont tudományos szempontból nagy fontossággal bírnak, s szinte azt lehet mondani, hogy ha az első kötetnek nem is, de a második és harmadik kötetnek ezek az előszók a legfontosabb részei. Bél megfelelt azoknak a kihívásoknak, amelyeket tanulmányom elején említettem: az újonnan felbukkant forrásokat nagy hozzáértéssel elemezte és bírálta, s meghatározta, hogyan illeszthetők bele a magyar történetírás históriájába, továbbá ezek alapján ártértékelte a magyar történetírói kánont is. Emellett mindhárom előszavában nagy hangsúlyt fektetett a módszertani kérdésekre, s azokra újra meg újra visszatért.

Bél e három előszavának fő eredményei közé sorolom, hogy talán elsőként alkotott összefüggő képet a magyar historiográfia „vékonyka fonalaról”, vagyis történetírásunk történetéről, Anonymustól és a Képes Krónika forrásaitól kezdve

Thuróczy, Bonfini, Tuberón, Zermeghen, Istvánffy, Révayn, Bethlen Farkason, majd a jezsuitákon, köztük elsősorban Timonon át egészen saját koráig. Ha messze nem is volt teljes ez a kép, fontos kiindulópont lett a későbbi történészek számára. Bél e három előszavával megalapította a történettudomány honi historiográfiáját, következésképpen hozzájárult a *historia litteraria* felbomlásához, hasonlóan más tudományágak történetével foglalkozó tudósokhoz (például Weszprémi Istvánhoz).¹²¹ Munkája ezért is tudománytörténeti jelentőségű.

Ami pedig a honi történettudomány előtt álló feladatok kijelölését illeti, nyugodtan nevezhetjük a három előszót egyfajta programadásnak. Az idős Bél, aki egész életében a nyugati eruditus avagy kritikai történetírást igyekezett követni (ez látszik könyvtárán és művein is), megsemmisítő kritikában részesítette a magyar történettudomány két omladozó emlékművét, vagyis Thuróczy és Bonfini munkáját, s világosan megmutatta, hol lehet meghaladni azokat. A kitörési pontok Bél szerint: forráskiadás, ezen belül is oklevélkiadás; „mítosztalanítás”, mesék kiszűrése, szigorú forráskritika; pontos kronológia felállítása; a jezsuita történeti iskola elfogadása, a képviselőivel való együttműködés; végül a külhoni magyar vonatkozású elbeszélő források bevonása a kutatásba. Ha nem is volt mindenben úttörő ez a program – hiszen a fentiek egy részét a jezsuita historikusok már megvalósították, illetve dolgoztak rajta –, Bél volt az, aki a szakma előtt álló feladatokat összegezte.

GERGELY TÓTH

CRITIQUE OF HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY AND A PROGRAM FOR ITS RENEWAL FROM THE 1740S

MÁTYÁS BÉL AND THE *SCRIPTORES RERUM HUNGARICARUM*

The *Scriptores rerum Hungaricarum* (1746–1748), edited by Johann Georg Schwandtner, is widely known, especially thanks to its publication for the very first time of the early-thirteenth-century work of the famous Hungarian *gesta*-writer known as the Anonymous. It has to be taken into consideration, however, that the three-volume source collection contained only three pieces unpublished thereto – the *gesta* of the Anonymous, the fourteenth-century chronicle composition known as the Illuminated Chronicle, and the correspondence of archbishop John Vitéz from the 15th century –, all the rest being secondary editions. The first volume was the reedition of the Hungarian source collection of Bongars (1600), augmented by the chronicle of the Anonymous; the second volume contained works mainly connected to the coronations, as well as the works written by Tubero, Zermegh, Révay; whereas the third included a new edition of Johannes Lucius's

121 A jelenségre, vagyis a tudományos, illetve szépirodalommal egységesen foglalkozó *historia litteraria* „szakágakra” való szétválására ld. *Tárnai Andor: A historia litteraria felbomlása*. In: *Uő: Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*. Szerk. Kecskeméti Gábor. Universitas, Bp., 2004. 136–138.

De regno, also important from a Hungarian point of view, together with other Dalmatian historical writings.

The eminent Hungarian historian, Mátyás Bél (1684–1749), was at first commissioned with writing a preface, and later was involved in the editorial process as well (the compilation of the second and third volumes was probably to a great extent the work of Bél). The prefaces written by Bél are of a crucial significance from a scientific perspective, and it can even be suggested that at least in the second and third volumes these prefaces constitute the most important parts. On the basis of newly uncovered and already well known sources, Bél was the first to make a comprehensive view of the history of Hungarian historiography from the Anonymous to his own age. He thus founded the history of the Hungarian historical writing, and this alone would suffice to label his work as an outstanding achievement in the history of science.

Yet at the same time his three prefaces can be regarded as a kind of programme defining the tasks which awaited Hungarian historiography. The elderly Bél, who had during his entire life struggled in order to implant the western erudite or critical history writing in Hungary, directed a devastating attack against the two crumbling humanist monuments of Hungarian historiography, that is, the oeuvres of János Thuróczy and Antonio Bonfini, showing clearly the points where these needed to be passed. These points were, according to Bél, the publication of sources, before all of charters; demythicizing, that is, the rejection of fables, and a rigorous critique of the sources; the establishment of an exact chronology; the ignorance of confessional prejudices and grievances; and finally the inclusion of Hungarian-related foreign narrative sources into the research. Even if this program was not pioneering in all of its elements – after all, several among the propositions had then already been taken up by the Hungarian Jesuit historians – it was nevertheless Bél who summarised and thematised the tasks before the historical profession.

The study examines in detail the preparation of the *Scriptores*, the prefaces of Bél, and his opinions contained therein about Hungarian historiography in general and about individual historical works, as well as his propositions for the renewal of the historical writing in Hungary and their Western-European roots.